
درس نهم

عصر طلایی تمدن ایرانی - اسلامی

۱- کدام عامل زمینه را برای شکل‌گیری سلسله‌های ایرانی و در پی آن تغییر اوضاع سیاسی ایران در سده‌های سوم و چهارم هجری فراهم آورد؟

فعالیت‌ها و مبارزات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایرانیان در دو سده نخست هجری

۲- چه کس از طرف مأمون به حکومت خراسان منصوب شد؟

ظاهر ذوالیمینین از سوی مأمون، خلیفه عباسی به حکومت خراسان منصوب شد (۲۰۵ ق).

۳- چرا مأمون حکومت خراسان را به ظاهر داد؟

تشدید جنیش‌های ضد خلافت در ایران، مأمون را متوجه این نکته کرد که باید تغییری در شیوه اداره قلمرو خلافت ایجاد کند؛ از این رو، حکومت خراسان را به ظاهر، سردار ایرانی و خراسانی خود داد. پس از ظاهر، حکومت خراسان در خاندان او موروثی شد و بدین‌گونه نخستین سلسله مسلمان ایرانی شکل گرفت.

۴- به دنبال حکومت پاهریان چه حکومت‌هایی در ایران تشکیل شدند؟

به دنبال پاهریان، سلسله‌های حکومتی دیگری در گوشه و کنار ایران روی کار آمدند. صفاریان، سامانیان، علویان طبرستان، زیاریان و آل‌بویه از جمله این سلسله‌ها به شمار می‌روند.

۵- آل بویه بر چه مناطقی حکم می‌راندند؟

آل‌بویه بر بخش‌های وسیعی از مرکز، جنوب، شمال و غرب ایران و عراق حکومت کردند.

۶- پیامدهای تأسیس حکومت‌های ایرانی، به لحاظ سیاسی در سده‌های نخست هجری قمری چه بود؟

تأسیس حکومت‌های مذکور، به لحاظ سیاسی یک پیامد مشترک و مهم داشت و آن کاهش و زوال تدریجی تسلط سیاسی خلفای عباسی بر مناطق مختلف میهن ما بود. حتی در دوره حکومت آل بویه، بغداد بیش از یک قرن تحت سلطه امیران آل‌بویه قرار گرفت و آنان علاوه بر عزل و نصب خلیفه، قدرت و نفوذ او را نیز محدود کردند. با این حال، بسیاری از این حکومت‌ها، رقیب و دشمن یکدیگر نیز بودند و در دوران فرمانروایی آنان، جنگ‌های داخلی فراوانی صورت گرفت و آسیب زیادی به ایران و ایرانیان وارد کرد.

۷- تسلط آل بویه بر بغداد چه نتیجه‌ای داشت؟

آنان علاوه بر عزل و نصب خلیفه، قدرت و نفوذ او را نیز محدود کردند.

۸- خاستگاه اجتماعی و جغرافیایی پاهریان و سامانیان را بنویسید.

سلسله‌های پاهریان و سامانیان، ریشه در خاندان‌های کهن دهقانی منطقه خراسان و ماوراءالنهر داشتند. در واقع این دو سلسله را دودمان‌های زمینداری پایه‌گذاری کردند که از قدرت و نفوذ اقتصادی و پشتوانه اجتماعی و فرهنگی قابل ملاحظه‌ای در دیار خود برخوردار بودند.

۹- نقش دهقانان ایرانی در سده‌های نخستین هجری را بیان نمایید.

علاوه بر مشارکت در امور محلی، نقش مهمی در حفظ و انتقال فرهنگ ایرانی از دوره باستان به دوره اسلامی ایفا کردند.

۱۰- علویان چه کسانی بودند و بنیانگذار حکومت آنها چه کسی بود؟

حسن بن زید، بنیانگذار حکومت علویان طبرستان و جانشینان او از سادات علوی شیعه مذهب به شمار می‌رفتند که برای رهایی از ستم خلفای عباسی به ایران و به ویژه منطقه طبرستان پناه آورده بودند. سادات علوی نقش مؤثری در ترویج اسلام در میان ایرانیان به ویژه ساکنان طبرستان، دیلم و گیلان داشتند و با رفتار و اخلاق پسندیده خود مورد اعتماد توده‌های مردم قرار گرفتند.

۱۱- یعقوب لیث صفاری که بود؟

یعقوب لیث صفاری، رویگرزاده‌ای از دهی به نام قرنین در سیستان بود. او فعالیت اجتماعی و سیاسی خود را با شرکت در گروه عیاران و جوانمردان سیستان و جنگ علیه خواجه آنجا آغاز کرد.

۱۲- سلسله‌ی آل بویه توسط چه کسانی تأسیس شد؟

سلسله آل‌بویه را پسران ابوشجاع بویه (علی، حسن و احمد) از اهالی دیلم تأسیس کردند. بویه شغل صیادی را رها کرد و به همراه پسرانش حرفه نظامی را برگزید و به خدمت سرداران دیلمی درآمد.

۱۳- شیوه کسب قدرت سلسله‌های ایرانی به چند دسته تقسیم می‌شود؟ توضیح دهید.

۲- در مقابل بنیانگذاران بسیاری از سلسله‌هایی که در این دوره تشکیل شدند، بدون اجازه و تأیید خلیفه اقدام به گردآوری سپاه و لشکرکشی برای به دست گرفتن قدرت کردند. یعقوب لیث صفاری، بنیانگذار حکومت صفاریان، حسن بن زید، مؤسس حکومت علویان طبرستان و مرداویج پریاکننده سلسله زیاریان و پسران بویه که سلسله آل‌بویه را بنیان نهادند، از آن جمله‌اند.

۱- شیوه کسب قدرت مؤسسان برخی از سلسله‌های ایرانی مانند پاهریان و سامانیان با فرمان خلیفه عباسی به حکومت رسیدند. همچنین انتقال قدرت از امیری به امیر دیگر نیز در این حکومت‌ها با فرمان و تأیید خلیفه صورت می‌گرفت. چنین فرمان و تأییدی بیشتر جنبه تشریفاتی داشت و برای نشان دادن اطاعت و تابعیت ظاهری و اسمی از خلیفه بغداد بود، وگرنه امیران سلسله‌های مذکور در امور داخلی خود استقلال داشتند و تعیین جانشین به عهده خود آنان بود.

۱۴- روابط طاهریان و سامانیان با خلیفه عباسی را توضیح دهید؟

امیران سلسله های طاهری و سامانی عموماً نسبت به خلفای بنی عباس اظهار اطاعت ظاهری می کردند و در مواردی با دشمنان خلافت مانند علویان طبرستان سر ستیز داشتند. اظهار اطاعت این امیران نسبت به خلافت، به قدرت آنان در نظر عامه مردم مسلمان مقبولیت و مشروعیت می بخشید. با این حال، حاکمان طاهری و سامانی در اداره امور قلمرو خود استقلال کامل داشتند و با اراده و اختیار خود درباره مسائل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی سرزمین های تحت فرمان، تصمیم گیری و عمل می کردند.

۱۵- روابط علویان طبرستان با خلیفه عباسی را شرح دهید؟

روابط حکومت علویان طبرستان با خلافت عباسی همواره خصومت آمیز بود؛ زیرا امیران شیعه مذهب این سلسله که از سادات علوی به شمار می رفتند، خود مدعی خلافت بودند و عباسیان را غاصب خلافت می شمردند. از این رو، بیشتر دوران حکومت علویان طبرستان (۲۵۰ - ۳۱۶ ق) به کشمکش و جنگ با سپاهیان خلیفه و لشکریان طاهریان و سامانیان که متحد خلافت بودند، سپری شد.

۱۶- روابط یعقوب و خلیف عباسی را توضیح دهید؟

رابطه صفاریان با خلافت عباسی فراز و نشیب زیادی را طی کرد. با وجود آنکه یعقوب بدون فرمان و بی اجازه خلیفه عباسی به قدرت رسید، اما موفقیت های او در سرکوب خوارج و جهاد با کفار مرزهای شرقی، موجب شد که خلیفه فرمان حکومت سیستان، کابل و بلخ را برای وی ارسال نماید. با این حال، پس از حمله یعقوب به نیشابور و از میان برداشتن حکومت طاهریان و سپس لشکرکشی او به سوی بغداد، روابط دو طرف به خصومت گرایید.

۱۷- روابط جانشینان یعقوب لیث و خلیفه عباسی را توضیح دهید؟

در زمان عمرولیث، برادر و جانشین یعقوب، دشمنی و درگیری میان صفاریان و خلافت عباسی کمتر شد؛ امیر صفاری نسبت به خلیفه اظهار تبعیت کرد و به نام او خطبه خواند، خلیفه نیز حکومت عمرو را بر مناطقی که در اختیار داشت، تأیید کرد. با این حال، عباسیان همچنان نسبت به صفاریان بی اعتماد بودند و نسبت به آنها کینه داشتند. از این رو، در جنگ میان عمرو با امیر اسماعیل سامانی، خلیفه جانب سامانیان را گرفت و پس از آن که در این جنگ عمرو به اسارت درآمد و به بغداد فرستاده شد، خلیفه ناجوانمردانه دستور به قتل او داد.

۱۸- روابط زیاریان با خلیفه عباسی را توضیح دهید؟

روابط زیاریان نیز با خلافت عباسی فراز و نشیب زیادی داشت. مرداویج با شکست سپاهیان خلیفه، شهرها و ولایات مختلف ایران را گرفت و عاملان خلیفه را از آنجا راند. مرداویج حتی خیال حمله به بغداد و نابودی خلافت عباسی را در سر می پروراند، اما پیش از اقدام به این کار، توسط غلام سربازان شورشی خود کشته شد. جانشینان وی که قلمروشان به گرگان و طبرستان محدود شده بود، از بلندپروازی مرداویج دست کشیدند و نسبت به خلیفه بغداد اظهار اطاعت کردند.

۱۹- وضعیت خط و زبان ایران قبل از تأسیس سده های نخستین اسلامی چه بود؟

اگرچه با ورود اسلام به ایران، زبان عربی زبان حکومت و دین شد، اما فارسی دری که در واقع صورت تحول یافته فارسی میانه (پهلوی) بود، همچنان در میان عامه مردم در اکثر نقاط ایران رواج داشت. به مرور زمان حتی بسیاری از اعراب مهاجر به میهن ما نیز جذب زبان فارسی و فرهنگ ایرانی شدند.

۲۰- وضعیت زبان فارسی در دوره صفاریان را توضیح دهید؟

تأسیس حکومت های ایرانی در سده سوم هجری، سرآغازی بر توجه و حمایت رسمی از زبان و ادب فارسی بود. یعقوب لیث که امیری میهن دوست و علاقمند به فرهنگ ایرانی بود، شاعران را به سرودن شعر فارسی تشویق کرد.

۲۱- وضعیت زبان فارسی در دوره سامانیان را توضیح دهید؟

در عصر سامانیان زبان و ادب فارسی اوج گرفت. امیران و وزیران ایران گرا و فرهنگ پرور سامانی زحمات فراوانی برای ترویج این زبان کشیدند. آنان شاعران و نویسندگان فارسی گو را تشویق و حمایت می کردند. رودکی پدر شعر فارسی در این زمان می زیست و مورد حمایت دربار سامانی بود. حکیم ابوالقاسم فردوسی نیز در اواخر دوره سامانی شروع به سرودن شاهنامه کرد. او پس از سقوط سامانیان، شاهنامه را به سلطان محمود غزنوی تقدیم کرد، اما این سلطان، قدر خدمت این شاعر بزرگ را ندانست و این شاعر آزاده را آزرده خاطر ساخت.

علاوه بر آن، در دوره سامانیان، زبان فارسی به عنوان زبان علم و دین در کنار زبان عربی قرار گرفت و چندین اثر علمی و دینی به فارسی تألیف و یا ترجمه شد. ترجمه و تلخیص تاریخ طبری با عنوان تاریخ بلعمی، ترجمه تفسیر طبری بر قرآن از آن جمله اند. همچنین در آن دوره، نخستین کتاب جغرافیایی به زبان فارسی با عنوان حدودالعالم من المشرق الی المغرب نگارش یافت.

۲۲- کدام سلسله های ایرانی سهم به سزایی در رونق و شکوفایی علمی و فرهنگی عصر خود داشتند؟
به ویژه سامانیان و آل بویه

۲۳- چه شرایطی موجب پیشرفت علم در سده های سوم تا پنجم را فراهم آورد؟

امیران و وزیران فرهنگ پرور این سلسله ها، از یک سو، از اندیشمندان و عالمان را مورد حمایت مادی و معنوی می کردند و از سوی دیگر، با اتخاذ سیاست مدارای سیاسی و فرهنگی و اجتناب از تعصب و تنگ نظری، شرایطی را فراهم آوردند که اهل علم و اندیشمندان پیرو مذاهب مختلف اسلام و دیگر دین های توحیدی در امنیت و آسایش کامل، به فعالیت پردازند.

۲۴- مهمترین مراکز آموزشی در سده های نخستین اسلامی را بنویسید.

در سده های نخستین هجری، مساجد مهم ترین مراکز آموزشی بودند و در مساجد بیشتر شهرهای ایران حلقه های درس بزرگی تشکیل می شد. به تدریج مدرسه هایی هم در شهرهای بزرگ به وجود آمد. از تجربیات و نهادهای آموزشی دوره باستان نیز استفاده می شد. مدرسه پزشکی جندی شاپور که در زمان ساسانیان آغاز به کار کرده بود، همچنان تا قرن سوم هجری به فعالیت خود ادامه داد.

۲۵- از چه زمانی توجه به علوم و معارف اسلامی فزونی یافت؟

پس از آنکه در سده های سوم و چهارم هجری جمعیت کثیری از مردم ایران مسلمان شدند.

۲۶- در مورد ابونصر فارابی و روش فلسفی وی توضیح دهید؟

ابونصر محمد بن محمد، معروف به فارابی (۲۵۷-۳۳۸ ق) فیلسوف بزرگ ایرانی که از خراسان به بغداد رفت و سپس در دمشق سکونت گزید، فلسفه مشایی را که تلفیقی از جهان بینی اسلام و فلسفه ارسطویی و نوافلاطونی بود، پایه گذاری کرد. در سنت فلسفه اسلامی، فارابی را بعد از ارسطو که ملقب به معلم اول است، معلم دوم می خوانند. ابن سینا او را استاد خود دانسته و این رشد و دیگر فیلسوفان احترام زیادی برای او قائل شده اند.

۲۷- چه کسی فلسفه مشایی را به کمال رسانید؟

بدون شک، برجسته ترین فیلسوف ایران و جهان اسلام کسی نیست جز ابوعلی سینا (۳۷۰-۴۲۸ ق) که فلسفه مشایی را به کمال رسانید.

۲۸- آثار علمی ابن سینا را بیان نمایید؟

کتاب شفا یکی از بزرگ ترین دائرة المعارف های علمی است که به دست یک تن نوشته شده است و در آن، علاوه بر فلسفه، به علوم طبیعی و ریاضی نیز پرداخته شده است. ابن سینا برای نخستین بار در دانشنامه علایی یک دوره فلسفه را به زبان فارسی تألیف کرد و این اثر، سهم به سزایی در مطرح کردن زبان فارسی به عنوان زبان علم داشت.

۲۹- برجسته ترین دانشمندان عصر طلایی تمدن ایرانی اسلامی و آثار وی را بنویسید.

بدون تردید یکی از برجسته ترین دانشمندان عصر طلایی تمدن ایرانی اسلامی، ابوریحان محمد بن احمد بیرونی (۳۶۲-۴۴۰ ق. غزنه) است. بیرونی در ریاضیات، نجوم، گاه شماری، جغرافیا، هندشناسی و ... مقام شامخ داشت و به زبان های فارسی، عربی و سانسکریت مسلط بود. وی آثار ارزنده ای در این زمینه تألیف کرد. ابزارها و روش های ابداعی او برای تعیین عرض و طول جغرافیایی و اندازه گیری فاصله میان شهرها جالب است.

۳۰- دانش و سنت پزشکی ایران باستان از چه طریقی به دوره ی اسلامی انتقال یافت؟

دانش و سنت پزشکی ایران باستان از طریق مدرسه جندی شاپور به دوره اسلامی انتقال یافت و نخستین آثار مستقل پزشکی عصر اسلامی به دست استادان آن مدرسه نوشته شد. جرجیس بن جبرائیل (د پس از ۱۵۲ ق) رئیس مدرسه جندی شاپور پزشک پر آوازه ایرانی به بغداد رفت و به دنبال او گروه دیگری از پزشکان آن مرکز علمی راهی مرکز خلافت عباسی شدند.

۳۱- دستاوردهای زکریای رازی در زمینه پزشکی را بیان نمایید؟

محمد زکریای رازی (۲۵۱-۳۱۳ ق) پزشک، شیمی دان و فیلسوف ایرانی که آثار ماندگاری در زمینه پزشکی و شیمی و فلسفه نوشته و به عنوان کاشف الکل و جوهر گوگرد (اسید سولفوریک) مشهور شده است. به گفته جرج سارتن، پدر تاریخ علم، رازی «بزرگ ترین

پزشک اسلام و قرون وسطی بود.» رساله آبله و سرخک (الجدری و الحصیه) او کهن ترین توصیف آبله و شکارکاری در علم پزشکی به شمار می رود.

۳۲- مهمترین اثر ابن سینا در زمینه پزشکی را بنویسید؟

به اعتقاد بسیاری از صاحب نظران تاریخ علم، ابن سینا یکی از بزرگ ترین پزشکان همه اعصار به شمار می رود. دائرة المعارف پزشکی او با عنوان قانون، نه فقط در ایران و دنیای اسلام، که در اروپا نیز تا سده های متمادی به عنوان عالی ترین منبع و مرجع پزشکی باقی ماند.

۳۳- به هنگام سقوط ساسانیان کدام مناطق آباد و پررونق بودند؟

به هنگام سقوط ساسانیان بنادر ایرانی در سواحل خلیج فارس، دریای عمان و دریای سرخ، آباد و پررونق بودند.

۳۴- چرا در قرون نخستین هجری دریانوردی و تجارت دریایی توسعه چشمگیری یافت؟

در قرون نخستین هجری در نتیجه گسترش و یکپارچگی جغرافیای جهان اسلام، دریانوردی و تجارت دریایی توسعه چشمگیری یافت.

۳۵- کانون های اصلی مبادلات اقتصادی در سده های سوم تا پنجم هجری را ذکر کنید؟

در سده های سوم تا پنجم هجری، مراکز شهری در سواحل و پس کرانه های خلیج فارس رونق یافتند و بندر سیراف به مثابه یکی از کانون های اصلی مبادلات اقتصادی منطق های و جهانی تثبیت شد.